

ME'ÂLÎ DİVÂN'I'NDA HARF OYUNLARI

Doç. Dr. Hakan TAŞ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hakanibrahim@hotmail.com

ÖZET

Eski devirlerden bu yana harfler üzerine pek çok söz söylenmiş, çok değişik akım ve anlayışlar oluşmuş ve harflerin biçim, okunuş, diziliş ve görünüşleri üzerine sayısız tahliller yapılmış, inanışlar meydana getirilmiştir. Klasik Osmanlı şairleri de eski şiirin biçim ve muhteva gibi katı kuralları içerisinde, bir anlamda belki şairlik güçlerini göstermek maksadıyla harflerin biçim özelliklerini şiirde kullanarak birtakım oyunlar yapmışlardır. Bu harf oyunları hemen hemen bütün klasik şairlerin şiirlerinde az da olsa mevcuttur. Ancak bu durum, kimi şairlerin (Necâfî, Emrî, Zâtî, Cemîlî vb.) şiirlerinde bir üslup özelliği olarak hissedilir biçimde göze çarpmaktadır. Meâlî de böyle şairlerdendir. Bu makalede *Meâlî Dîvânı* bu gözle taranmış, harf oyunları bir tasnife tâbi tutulmuş ve harf oyunları hakkında birtakım kanaatler serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meâlî, *Meâlî Dîvânı*, harf oyunları, edebî sanatlar.

LETTER PLAYS IN ME'ÂLÎ DİVÂN'I

Abstract

Since ancient times, many words have been said on letters, many different forms of movements and approaches have appeared and countless analyses on the form, reading, sequencing and appearances of letters have been made, beliefs have been formed. Within the strict rules of the old poetry such as form and content, classical Ottoman poets made some plays by using the form properties of the letters in poetry in order to show their poetic capacity. These letter plays are available, at least some, in the poems of almost all the classic poets. But this situation stands out a lot in the poems of some poets (Necâfî, Emrî, Zâtî, Cemîlî, etc.) as a stylistic feature. Meâlî is also one of those poets. In this article, 'Meal Dîvânı' has been scanned in terms of these aspects, letter plays have been classified and a number of conclusions have been suggested.

Key words: Meâlî, *Meâlî Dîvânı*, letters plays, literary arts.

Eski devirlerden bu yana harfler üzerine pek çok söz söylenmiş, çok değişik akım ve anlayışlar oluşmuş ve harflerin biçim, okunuş, diziliş ve görünüşleri üzerine sayısız tahliller yapılmış, inanışlar meydana getirilmiştir.¹

Klasik şairler, belagatın içerisinde mütalaa edilen harflere dayalı hüner gösterme sanatlarını zaman zaman icra etmişlerdir. *Elif-nâme* gibi edebî türler de bunun sonucu ortaya

¹ Dursun Ali Tökel: *Divan Şiirinde Harf Simgesiliği*: 12. s.

çıkıştır.² Harf oyunları umumiyetle, harflerin sevgilinin güzellik unsurlarına biçim bakımından benzetilmesiyle gerçekleşir, şair beyitin içerisinde bir sözcük gizler ya da ona işaret eder. Bu işlem, harflerin adını, bazen harflerin adını ve benzeyenlerini birlikte, bazen de harflerin yalnızca benzeyenlerini zikrederek bir kelimeye işaret etmek suretiyle yapılabildiği gibi, harf ilave edilerek veya çıkarılarak ya da cinas yoluyla (cinas-ı mürekkep, cinas-ı nakıs, cinas-ı hattî, cinâs-ı kalb vs) yapılır.³ Klasik şiirin katı kuralları düşünüldüğünde, vezin ve kafiye gibi mecburiyetler dikkate alındığında, bu işin gerçekten bir hüner gösterisi olduğu ortadadır.

Klasik şiirde kullanılan harfler ve kısmen benzetildikleri unsurlar şunlardır: *Elif*: Allah'ın birliği, boy, burun, çevgan, dal, deniz dalgası, hançer, insan, kalem, köprü, mızrak, minare, mum, ok, parmak, samanyolu, şerha, tel, kayan yıldız, yol; *cîm*: saç; *dâl*: âşğın bükük beli, halhal, saç; *râ*: âşğın bükük beli, hançer, kaş, kılıç; *sîn*: diş, tarak; *şad*: göz: '*ayn*: göz, nal; *kâf*: âşğın bükük beli; *lâm*: âşğın bükük beli, saç, tuzak; *mîm*: ağız, yüzük, zerre; *nûn*: âşğın bükük beli, devat, hilal, kâse, kaş, nal, tırnak izi, yay; *vâv*: ağız, insan vücudu; *hâ*: açık iki göz, ağız, ay, gonca, yanak.⁴

Harf oyunları hemen hemen bütün klasik şairlerin şiirlerinde az da olsa mevcuttur. Ancak bu durum, kimi şairlerin (Necâtî, Emrî, Zâtî, Cemîlî vb) şiirlerinde bir üslup özelliği olarak hissedilir biçimde göze çarpmaktadır. Me'âlî de böyle şairlerdendir.⁵ Bu çalışmada

² Harf ya da kelimeler üzerinde oynanarak vücuda gelen edebî ve tasavvufî tabirlerin kimileri: akis, cifr, cinas, hayfâ, hazif, iade, iştikak, leb değmez, lügaz, menkût, muamma, mukatta, muvassal, muvaşşah, mütezellil, raktâ, reddü'l-acuz ale's-sadr, seci, tashîf, tefetül, tılsım, vefk vb. olarak sayılabilir.

³ Konu hakkında fikir vermesi bakımından bk. Ömür Ceylan: "Dini-Tasavvufî Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme", *İlmî Araştırmalar*: İstanbul 1997, 5. sy. 141-152 ss, Âmil Çelebioğlu: "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Hususiyetler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*: 607-624 ss, Âmil Çelebioğlu: "Harflere Dâir", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*: 599-606 ss, Dursun Ali Tökel: *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*: Ankara 2003, 238 s. Hece Yayınları: 55 İnceleme: 13, Hasan Kaya: "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2013-1*: İstanbul 2014, XLVIII. c. 71-114. ss, İskender Pala: "Divan Şiirinde Harflerin Ele Alınışları", *Millî Eğitim*: Ankara 1989 (Ekim), 90. sy. 27-34 ss, Mehmet Arslan: "Divan Şairinin Dehası ve Zâtî'nin Şiirlerinde Muamma Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair I", *Yedi İklim*: 1992, 3. sy. 22-27 ss, Mehmet Arslan: "Divan Şairinin Dehası ve Zâtî'nin Şiirlerinde Muamma Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair II", *Yedi İklim*: 1992, 4. sy. 28. s, Ömer Zülfe: "Emrî Divanında Harf Oyunları", *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*: İstanbul 2008, 265-273. ss, Tülay Gençtürk-Demircioğlu: "Cemilî Divanı'nda Kelime ve Harf Oyunları", *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak, Festschrift in Honor of Günay Kut, Essays Presented by Her Colleagues and Student 1*: 2003, 27. sy. 153-160. ss.

⁴ Dursun Ali Tökel'in *Harf Simgeçiliği* kitabından yararlanılmakla birlikte, kitapta bulunmayan fakat *Dîvân*'larda tespit edilen kimi benzetme unsurları da burada zikredilmiştir.

⁵ *Dîvân*'da pek çok beyitte harf oyunları görülmekle birlikte, başlı başına harf oyunlarından müteşekkil şu gazelin, şairin üslubu hakkında yeterince fikir verdiği kanaatindeyim.

'*Ayn çeşmün dâl zülfünle şehâ ol mîm fem*
Hecr-ile 'aşklarun kıldı vücudım 'adem (عدم)
Şol elif kaddün saçun lâm[ı] dehānuñ mîminün
Hasreti vèrdi bu ben bî-çāreye haylî elem (الم)
Dil-bere 'ahd-i vefā eyler misin deyenlere
Kaşı nūni gözi 'aynı ağzi mîmi dèr ne'am (نعم)
Dâl saçun 'ayn çeşmünle elif kaddün görüp
Cân u dilden dōstum saña du'ālar eylerem (دعا)
Cîm zülfünle elif kaddün dehānuñ şıfrıdur
Başa bu 'ālemde cāh ey pādīşāh-ı muhterem (جاه)
Çün elifdür kāmētün rādur kaçun mîm ol dehān
Yüzüne kılsun nazar görsem bağ-ı İrem (ارم)

Meâlî Dîvânı harf oyunları bakımından taranmış, harf oyunları bir tasnife tâbi tutulmuş ve birtakım sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya kaynaklık eden *Dîvân*'ın sahibi Me'âlî [ö. 1535-6]⁶ hakkında biraz bilgi vermek gerekirse, asıl adı Mehmed olup Köse Meâlî olarak tanınmıştır. Babası II. Bayezid devri [1481-1512] İstanbul kadılarında Yârhişârî Muşlihuddîn Muştafâ b. Evhadüddîn Efendi [ö. 1505]dir. Annesi Molla Fenârî [ö. 1431] ahfadından Mehmed Bey kızı Fatma hanımdır. Doğum tarihi ve yeri hakkında temel kaynaklarda herhangi bir bilgiye ben rastlamadım. Bir iki çalışmada, Meâlî'nin doğum tarihinin “1490?” ya da “1490 öncesi” olarak belirtilmesi kesin bir bilgiye dayanmamakta, yorumdan öteye geçmemektedir.

Meâlî, medrese tahsilini tamamlayıp devrin mollalarından mülazım olduktan sonra epey bir zaman kazasker Tâcî-zâde [ö. 1515] ve Zeyrek-zâde [ö. 1532]'ye mülazemet etmiştir. Kendisinde sekinet ve vakar bulunmadığından ve tabiatı hezle mail olduğundan, malum kazaskerler tarafından müderris olarak tayin edilmedi. Bunun üzerine Aḥmed Paşa [ö. 1497]nin,

Çünkü takdîrîndür iş aḥterden efgân eyleme

Hük-m-i sulṭāndur siyâset aḡlama cellâddan (Aḥmed Paşa: *Dîvân*: G. 240/2)

gazelinin ikinci mısraını şikâyet amaçlı tazmin ederek gazel söylemiştir. Gazelin matla beytini buraya aktarmak istiyorum:

Kime aḡlayam bu zulm-i nâ-ḡaḡ u bî-dâddan

Ḳâḡî-'askerler degül maḡzûz 'adl u dâddan (Me'âlî: *Dîvân*: 170/1)

Meâlî, müderris olamamış, buna mukabil Mihaliç, Kepsut ve Fırt kazaları birleştirilerek kendisine buranın kadılığı verilmiştir. Kadılığı esnasında Denizli kadılığına talip olmuş; ancak talebi kabul görmemiştir. Buradaki görevini bitirdikten sonra Sofya ve Filibe kadılıkları yapmıştır. Kanuni [1520-1566]'nin tahta çıkması üzerine, ki kendisiyle Manisa şehzadeliği döneminde tanışmıştır, ömür boyu uhdesinde kalmak üzere Gelibolu kadılığına atanmış ve buna ilaveten günlüğü 100 akçe ile Bolayır tevliyeti kendisine verilmiştir. 10 yıl boyunca refah içinde

Ëy Me'âlî şâddur çeşmi kaşî nûn aḡzî mîm

Ol büt-i sîmîn-tene bu ma'nîden dèrler şanem (صنم) (149/1-7)

⁶ Meâlî ile ilgili bilgiler şu kaynaklar görülerek yazılmıştır: 'ÂŞIK ÇELEBİ: *Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ*: 2. c. 761-781. ss., A. Turgut Kut: “XVI. yy. Divan Şairlerinden Meâlî'nin Hece Vezinli Bir Destanı”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*: İstanbul 1984, 312-313. ss., Ahmet Atilla Şentürk: *Osmanlı Şiiri Antolojisi*: 214. s., BEYÂNÎ: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*: 173-174. ss., *Büyük Türk Klasikleri başlangıcından günümüze kadar*: 3. c. 276. s., GELİBOLULU 'ÂLÎ: *Künhü 'l-Aḡbâr*: 271. s., KÂTİB ÇELEBİ: *Keşfü 'z-Zunûn*: 1. c. 809^a, KİNALI-ZÂDE Ḥasan Çelebî: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*: 2. c. 844-845. ss., LATİFİ: *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabşiratü 'n-Nuzamâ*: 493. s., ME'ÂLÎ: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Edith AMBROS: *The lyrics of Me'âlî, an Ottoman poet of the 16th century*: 1-12. ss., ḲÂF-ZÂDE FÂ'İZİ: *Zübdetü 'l-Eş'âr*: 84^b, MEHMED MECDÎ: *aş-Şakâ'iku 'n-Nu'mâniyya ve Zeyilleri*: 224. s., Mustafa İsen: “Meâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 2003, 28. c. 201^{b-c}-202^a. ss., Mustafa İsen: “Meâlî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*: <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com>, RİYÂZÎ: *Riyâzu 'ş-Şu'arâ*: 129^b, SEHÎ BEG: *Heşt Bihişt*: 233. s., Ş. SÂMÎ: *Ḳâmûsu 'l-A'lâm*: 6. c. 4125. s., TUMAN: *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*: 2. c. 898. s., *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi devirler, isimler, eserler, terimler*: VI. c. 166. s.

Gelibolu kadılığı görevini sürdürmüş, 942/1535-6 yılında vefat etmiş ve Yazıcızade mezarına defnedilmiştir. Ölümü için hayatta iken yazdığı tarih şöyledir:

مالی حقه قلدی جانی تسلیم [= Me'ālī Ḥaqqā kıldı cānı teslīm]⁷

Āşık Çelebî [ö. 1571], sözünün tatlı, yüzünün güleç, nahif ve zarif bir tabiata sahip olduğunu, bununla birlikte afyona ve içkiye düşkün, latifeci ve şakacı, rint-meşrep bir kişilik olduğunu belirtir. Burnu büyük ve köse olmakla, görenlerin gülmek için kendilerini zor tuttuğu bir surete sahip olduğunu söyler. Nitekim köseliğiyle kendisi de istihza ederek şöyle bir beyit irad etmiştir:

Me'ālīyi görüp dedi karılar

Abu bizden daḥi kâḍī olurmuş (Me'ālī: *Dīvān*: 32. müfred)

“Karılar Meâlî’yi görünce dediler ki: Abovv, bizden de kadı olurmuş”

Şairin, kaynaklarda müdevven bir divanı olduğu söylense de, Edith Ambros’un yayımladığı, Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Kitaplığı 552 numarada kayıtlı tek yazma eksiktir. Meâlî’nin, *Mecmū’a-i Nezā’ir*’deki, *Dīvānı*’nda bulunmayan şiirleri tarafımca yayımlanmıştır.⁸ Şairlik kabiliyeti güçlü birisi olmasına karşın, takipçilerinin fazla olmamasının sebeplerinden birisi, şiirlerinde dönemin şartlarını zorlayacak derecede müstehcenliğe yer vermiş olması gösterilebilir. 16. yüzyıl klasik dönem şairlerinde görülen benzer tarzdaki şiirlerinde, bir üslup özelliği olarak harf oyunlarının hissedilir derecede göze çarptığı görülmektedir. Şiirlerindeki harf oyunlarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. Leffüneşir yoluyla kelimeye işaret

Sözlük anlamı ‘dürüp toplama ve yayma’ olan *leff ü neşr*, iki veya daha fazla söz veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında münasebet olan söz veya hükümlerin sıralanmasıdır. Başka bir ifade ile, anlatımda önce birtakım unsurların söylenilmesi, daha sonra bunların her biriyle ilgili başka unsurların dile getirilmesidir. Bunlardan ilki *leffi* öbürü *neşri* meydana getirir.⁹ Bu kısımda verilecek örnekler leffüneşir içerisinde mütalaa edilmelidir. Leffüneşir, bazen düzenli bazen düzensiz olabilmektedir. Bu başlık altındaki harf oyunları ile işaret edilen kelimelerin hemen tamamının ikinci mısradaki yer alması ise dikkate değerdir.

⁷ م = 40 + ا = 1 + ل = 30 + ی = 10 + ح = 8 + ق = 100 + ه = 5 + ق = 100 + ل = 30 + د = 4 + ی = 10 + ج = 3 + ا = 1 + ن = 50 + ی = 10 + ت = 400 + س = 60 + ل = 30 + ی = 10 + م = 40 = 942 [= 1535-6]

⁸ Hakan Taş: “*Mecmū’a-i Nezā’ir*’de, Yayınlanmamış *Dīvān*larda Bulunmayan Gazeller -I-“, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2009 (Mart-Nisan), 179. sy. 227-237. ss.

⁹ M. A. Yekta Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 179. s.

1.1. Harfleri, benzeyenleri ile zikrederek kelimeye işaret

Başlıktan da anlaşılacağı üzere, burada harfler ve benzeyenleri birlikte verilerek kelimeye işaret edilmiştir.

Ëy **ḳaddi elif zülfi**¹⁰ ḥamı **dâl u ḳaşı rā**
*Hecrūñ elemi bizi helāk eyledi **derdā*** (46/1)

“Ey boyu *elif*, saçının kıvrımı *dâl*, kaşı *rā* [gibi olan sevgili]! *Derdā*/Yazık ki, senin ayrılığının üzüntüsü bizi mahvetti” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılacak beyitte, malum benzetmelerle sevgiliyi tasvir eden âşık, bu güzelliklerden ayrı kalmanın kendisini helak ettiğini söylemektedir. Buradaki *hecr* kelimesinden, hem bu güzelliklerden ayrılık kastedildiği gibi hem de saçın iki tarafından sarkan saçın ayrılığı kastedilmiş olmalıdır. Zira *derdā* (دردا) kelimesinde *dāla* benzeyen, yüzün iki tarafından sarkan saçın arasına *rāya* benzeyen kaş girerek ikisini birbirinden ayırmıştır. Söz konusu beyitte düzensiz leffüneşir yapılmıştır.

Zülfi dāluna ḳaşı rāsına bak ‘akluñı **dër**
*Gör **elif ḳaddin saçı cîm**in eyā dil gözün **aç*** (55/4)

“Ey gönül! [Sevgilinin] *dâl* gibi saçına, *rā* gibi kaşına bak da aklını *der*/topla; gözünü *aç*, *elif* gibi boyunu, *cîm* gibi saçını fark et”

Beyitte iki kelimeye işaret edilmektedir. Birinci mısırada, saç *dāla*, kaş *rāya* benzetiliyor, ortaya çıkan kelime *dër* (در)dir; ikinci mısırada boy *elife*, saç *cîme* benzetiliyor, ortaya çıkan kelime, *aç* (آچ)tır. Birbiriyle münasebetli unsurlar arka arkaya zikredilerek düzenli leffüneşir yapılmıştır.

*Sen gözi ṣād u ḳaşı nûn deheni mîm Memi*¹¹
Eylemiş devr-i zamān deyr-i cemālün ṣanemi (120/1)

“A *sad* gözlü, *nûn* kaşlı, *mîm* ağızlı Memi! Zaman, seni güzellik manastırının *ṣanemi*/putu eylemiş”

Burada muhatap *sad* gözlü, *nûn* kaşlı ve *mîm* ağızlı, Memi adlı sevgilidir. Bu vasıflar, Memi’yi âdetâ herkesin taptığı *ṣanem*/put hâline getirmiştir. *Sad*, *nûn* ve *mîm* bir araya geldiğinde düzenli leffüneşir yoluyla *ṣanem* (صنم) kelimesi ortaya çıkar.

Cîm zülfüñle elif ḳaddün dehānuñ mîminün
İçelüm yādına cām-ı pür-şafāyı ey ṣanem (147/6)

¹⁰ *Dîvân*’da zülfi-i.

¹¹ *Dîvân*’da he mi: Memi: *Dîvân-ı Me’âlî*: 63^b.

“Ey put [gibi tapılası sevgili]! *Cîm* saçın, *elif* boyun ve *mîm* ağzının hatırına safalı *câmı*/şarabı içelim” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, ötekilerden farklı olarak bir nesne *câm* (جام) gizlenmiştir. Bu hâliyle lügazdan söz edilebilir.

Râ kaşuñ-ıla elif kaddüñi ‘ayn-ı çeşmüñi

Gizledüñ ‘uşşâkdan beñzer begüm ‘âr eyledüñ (206/2)

“Beyim! *Râ* kaşınla *elif* gibi boyunu ve *ayın* gibi gözünü âşıklardan gizledin, ‘*âr* etmişe/utanmışa benziyorsun” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarını gizlemesi, utanma sebebine bağlanmıştır (hüsnütalil). Düzensiz leffüneşir yoluyla ‘*âr* (عار) kelimesine işaret edilmiştir.

Nûn-kaşuñ ‘ayn-çeşmüñ lâm-zülfüñ ‘ışkına

*Sînesine*¹² ***na‘l kesdi ‘âşık-ı dîvâneler*** (230/3)

“Divane âşıklar, sen *nûn* kaşının, *ayın* gözlünün, *lâm* saçının aşkına göğüslerine *na‘l* kestiler”

na‘l kes- ‘Göğsü nal biçiminde dağlamak’tır. Âşık, sevgilinin *nûn* kaşı, *ayın* gözü ve *lâm* saçını, göğsüne âdetla nal biçiminde nakşetmiştir. Bu aynı zamanda çılgınlık rütbesine varan âşıklığın emarelerinden birisidir. Düzenli leffüneşir yoluyla *na‘l* (نعل) kelimesine işaret edilmiştir.

Mîm ağzuñ lâm zülfeynüñ¹³ ***elif kaddüñ ğamı***

Bu dil-i mahzûnumuñ dâyim melâlin arturur (257/4)

“*Mîm* ağzının, *lâm* saçlarının, *elif* boyunun gamı; bu mahzun gönlümün sürekli *melâlini*/üzüntüsünü artırır” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, sevgilinin güzellik unsurları düzensiz leffüneşir yoluyla *melâl* (ملال) kelimesini işaret etmektedir. *Zülfeyn*den kasıt sevgilinin yanağının iki tarafından sarkan ve *lâma* benzeyen saçlardır. Vuslat gerçekleşmeyince âşığın melali artmaktadır.¹⁴

¹² *Dîvân*’da *Sînesinde*: *Sînesine*: Pervâne Beg: *Mecmû‘a-i Neẓā‘ir*: 132^b.

¹³ *Dîvân*’da *zülfünüñ*.

¹⁴ *Dîvân*’daki benzer örnekler:

Mîm ağzuñla elif kaddüñ kaşuñ rāsınuñ âh
Ğuşşası ey âfet-i cân zehr-i mâr oldı baña (24/6) (مار)
Şol elif kaddiyle zülfî dâlini ol dil-rubâ
‘Arz eder ‘uşşâka ‘âlemde eyü ad eyledi (110/3) (اد)
Mîm-i femüñ elif-i kadüñ lâm-ı kâkülüñ
Nağd-i vişâlün-ile yeter baña ‘ayn-ı mâl (140/3) (مال)
Mîm ağzı râ kaşuñla dâl zülfî ğuşşasın
Kim çekebilirse merd ü pehlevândur ey göñül (144/3) (مرد)
‘Ayn çeşmüñ dâl zülfüñle şehâ ol mîm fem
Hecr-ile ‘âşıklarun kıldı vücüdını ‘adem (149/1) (عدم)
Şol elif kaddüñ saçuñ lâm[i] dehânuñ mîminüñ
Hasreti vèrdi bu ben bî-çâreye haylî elem (149/2) (الم)
Dil-bere ‘ahd-i vefâ eyler misin dèyenlere
Kaşı nûni gözi ‘aynı ağzı mîmi dèr ne‘am (149/3) (نعم)
Dâl saçuñ ‘ayn çeşmüñle elif kaddüñ görüp

1.2. Harflerin benzeyenlerini zikrederek kelimeye işaret

Burada harfler değil, harflerin benzeyenleri verilerek düzenli veya düzensiz leffüneşir yoluyla kelimeye işaret edilmiştir.

‘Uşşāka ğamzeñ eyler-idi merhamet velī

*Vermez **ka**düñle **ağ**zuñ u **ka**şuñ n'edem **emān** (K. 1/26)*

“Kıyıcı bakışın âşıklara merhamet ederdi; ancak boyun, ağzın ve kaşın *emān* vermez/bağışlamaz ne yapayım?” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, düzenli leffüneşir yoluyla *emān* (امان) kelimesine işaret edilmektedir.

*Görelî **ağ**zuñla **zül**f ü **ka**dd ü **ebr**üñi **sen**üñ*

*Ëy gül-i bāğ-ı cinān küyüñ **medār** oldı baña (24/2)*

“Ey cennet bahçesinin gülü! Senin ağzınla saçını, boyunu ve kaşını görelî beri; mahallen, benim etrafında dönüp durduğum yer oldu” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, Ağız *mîme*, saç *dāla*, boy *elife*, kaş da *râya* benzer; ancak burada harflerin kendileri değil, benzedikleri unsurlar zikredilerek düzenli leffüneşir yoluyla *medār* (مدار) kelimesine işaret edilmiştir. Böylelikle sevgilinin güzellik unsurları, âşığın dönüp dolaşacağı yer olmaktadır.

Dehān** u **ka**dd ü **zül**fün **bendesiyem

*Anuñ 'çün **dē**diler baña **Me'ālī** (117/5)*

“Senin ağız, boy ve saçının kölesiyim; onun için bana *Me'ālī* dediler” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, muamma yoluyla şairin mahlası *Me'ālī* (مالی) ortaya çıkmıştır.

*Cān u dilden dōstum saña **du'**ālar eylerem (149/4) (دعا)*

*Çün **elif**dür **kā**metün **rā**dur **ka**şuñ **mīm** ol **dehān***

*Yüzüne kılsun nazar görsem **dē**yen bāğ-ı **İrem** (149/6) (ارم)*

*Ëy **Me'ālī** **şā**ddur **çē**şmi **ka**şı **nūn** **ağ**zı **mīm***

*Ol büt-i sîmîn-tene bu ma'nîden **dē**rler **şanem** (149/7) (صنم)*

*'Ayn-ı **çē**şmün üzre **hāl**ün **mīm**-i **ağ**zuñ **hasreti***

*Arturur **tür**maz dil-i **zār** u **per**işānumda **ğam** (150/5) (غم)*

***Mīm** **ağ**zuñ-ıla **lām** **şa**cuñ la'l-i nābuña*

***Müldür** **dē**yü işāret eder **Muştafācuğum** (153/2) (مل)*

***Rā** **ka**şuñ-ıla **cīm** **şa**cuñdan **Me'ālī** ger*

*Bir büse eylese n'ola **cer** **Muştafācuğum** (153/5) (جر)*

Mīm** **ağ**zuñla **elif** **kā**ddüne **ka**şuñ **rāsına

***Zül**fün **kıl**duñ **mukār**in adını **mār** eyledün (206/4) (مار)*

***Dāl** **zül**fünle **elif** **kā**ddün-ile **rā** **ka**şuñuñ*

***Hasreti**yle **dār**-ı **dünyā**yı baña **dar** eyledün (206/6) (دار)*

***Cīm** **kākül** **mīm** **fem** **cānā** **elif** **kā**d **lām** **zül**f*

*Olcağ meh-rü **güzellerde** **cemāl**in arturur (257/2) (جمال)*

***Şol** **elif** **kā**ddün **dehānuñ** **mīm**i **zül**fün **lām**ını*

*Sa'y edüp **kıl**mağ **heves** **tül**-i **emeldür** **ëy** **nigār** (امل) (Pervâne Beg: *Mecmū'a-i Nezā'ir*: 158^b) Yukarıdaki beyitin bulunduğu gazel, Ambros yayınında 403. sayfadaki 225. şiirdir. Gazel *Mecmū'a-i Nezā'ir*'den alınmıştır. Sözü geçen beyit, *Mecmū'a-i Nezā'ir*'de olmasına karşın, *Divân*'da yoktur.*

Çeşmüñ ü zülfünle kıadd ü kākülün kıla meger

Ëy tabīb-i cān ‘ilācın bu dil-i bīmārumuñ (199/3)

“Ey can hekimi! Bu hasta gönlümün ‘ilācını ancak senin gözüñ, saçın, endamın ve kākülün yapabilir” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, hem sevgilinin güzellik unsurlarının âşığıñ ilacı olduğu söylenmiş, hem de düzenli leffüneşir yoluyla ‘ilāc (علاج) kelimesine işaret edilerek bu durum teyit edilmiştir.

‘Arz étse çeşm ü kāmēt ü zülf ü femini dōst

Şüfıye gösterürdi şafā ‘ālemini dōst (275/1)

“Dost, gözünü, boyunu, saçını ve ağzını sunsa; sofıye eğlence ‘ālemini göstermiş olurdu” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, şair, sevgilinin göz (ayın), boy (elif), saç (lām) ve ağzının (mîm), sofinin ‘ālemini/dünyasını (عالم) meydana getirdiğini hem söyleyerek hem de kelimeye işaret ederek belirtmiş olmaktadır.¹⁵

1.3. Sıfır’ın içerisinde bulunduğu benzetmelerle kelimeye işaret

Burada zikredilecek örnekler, yukarıdakilerle benzer olmakla birlikte, burada farklı olarak, kimi kelimeler (*dehān*, *meh* ve *hāle* vb.) biçim itibarıyla sıfıra benzetilmişlerdir. Sıfır ise Arap alfabesinde *hā* (هـ) ya karşılık gelir.

Dehānı sıfırıyla kıadd ü zülfı çāh-ı gamı

Çü bize ‘arz kıılır biz de ‘azm-i cāh edelüm (161/3)

“Ağzının yokluğuyla boyu ve saçı, bize gam kuyusunu gösterdiği için biz de yerimize azm edelim” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *dehān*, sıfıra benzetilmiş, *kad* ve *zülf* ile de istiare yoluyla *elif* ve *cîme* işaret edilmiştir. Klasik şiirdeki anlayışa göre

¹⁵ *Dīvān*’daki benzer örnekler:

Kaşuñ saçuñla kıaddüñüñ ey menba‘-ı kerem

Lutfını gördi düşdi göñül çok recālara (35/3) (رجا)

İki ebrüñ-ıla kıaddüñ kaşuñ üstinde şol bir hāl

Nigārā vākıf olmışlar saña söyledüğüñ rāza (39/4) (راز)

Görmesem çeşm ü dehān u kaşuñı ‘ālemde

Saña ‘ömrüm dēmez-idüm şanemā her demde (60/1) (عمر)

Kıaddüñle ağzuñ u kaşuñ ey şāh-ı mülk-i hüsn

Ne emr ederse ben kuluña başum üstine (76/3) (امر)

Kāmēt ü ebrüñ u çeşm ü ağzuñı görüp dedüm

Yeridür göre Me‘ālī benden in‘āmuñ yine (81/5) (انعام)

Ağzuñla şehā kıaddüñ ü kaşuñ yöresini

Dil ceş-i gamuñdan üşenüp me‘men edindi (114/4) (مامان)

Dehān u zülf ü kıadd ü kākülün āh

Depeler elleri vērmez mecālī (117/3) (مجال)

Düşmeyince kāmēt ü zülf ü dehānı ‘ışkına

‘Ālem içre şakın ādem şanma şüfı kendüñi (125/3) (ادم)

Gamzeñ öldürmezdi def‘ī tığ-ı hecriyle beni

Kıaddüñ ü ağzuñla kaşuñ āh kim vērmez emān (177/5) (امان)

Sīne-i ‘uşşāka atmak dem-be-dem cevır okların

Kāmēt ü zülf ü dehān u kaşuñıñ idmānıdır (245/3) (ادمان)

Hasret-i çeşm ü dehān u kāmēt ü ebrüñ-ıla

Garğa vērēn ‘ālemi bu eşküñüñ ‘ummānıdır (245/6) (عمان)

ağız, çok küçüktür veya yoktur. Düzensiz leffüneşir ile *cāh* (جاه) kelimesine işaret eden şair, *çāh* ile hem cinas yapmış hem de bu boşluğa atıfta bulunmuştur.

Cîm zülfünle elif kıddiñ dehānuñ şıfrıdur

Başa bu 'ālemde cāh ey pādīşāh-ı muhterem (149/5)

“Ey muhterem sultan! Bana bu âlemde *cāh*/makam, itibar; cim saçın, elif boyun ve ağzının sıfırındır” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, harfler benzeyenleri ile birlikte zikredilmiş, ağız ise sıfıra benzetilmiştir. *Cîm*, *elif* ve *hâ*, düzenli leffüneşir yoluyla *cāh* (جاه) kelimesine işaret etmektedir.¹⁶

1.4. Harfler ve benzeyenleri ile harflerin benzeyenlerini birlikte zikrederek kelimeye işaret

Görebildiğim kadarıyla *Dîvân*'da örneği tektir.

Cān vèrürken hıdmete dānālar ey kıddi elif

Geçmesün mensüb¹⁷ zülfünle kaşuñ her denî (121/2)

“Ey boyu elif [gibi olan sevgili]! Bilenler senin hizmetin için can verirken, her kara cahiller, [yalnızca] saçınla kaşına bağlı olduklarını söylemesinler” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, harf ve benzeyeni *kad* ile *elif* zikredilmekle birlikte, zülüfle *cîme*, kaş ile de *nûna* işaret edilmiştir. Ortaya çıkan kelime *cān* (جان)dır. Cahillerin yalnızca sevgilinin saçına ve kaşına bağlı olduklarını, işi bilenlerin ise, kaşı, saçı ve bütün bedeniyle büsbütün sevgiliye bağlı oldukları *cān* kelimesi ile ifade edilmiş olmalıdır.

1.5. Harfleri, benzeyenleri ile zikrederek kelimeyi gizleme

Dîvân'da bununla ilgili tek örnek bulunmaktadır. Burada harfler benzeyenleri ile birlikte zikredilmiş, kelimeyi ise okuyucunun bulması istenmiştir.

Cîm-i zülfün içre tursun noqtaveş göñlüm dèdüm

Şaçı lāmıyla elif kıddini gösterdi hemān (177/3)

¹⁶ *Dîvân*'daki benzer örnekler:

Kad ü ebrūsıyla çünki dehānı şıfırın

Gördün ey-dil sen anı mülket-i cān içre ara (36/3) (اا)

Şıfr-ı dağ-ıla elifler şanemā sīnemde

Āhlardur ki yazılmış kalem-i 'ışkuñ-ıla (64/2) (•)

Zülf ü kad-ıla hūcib ü şıfr-ı dehān-ı dōst

Derdüme çāre eylesün öldüm belāyıla (67/2) (چاره)

Rā kaşuñ-ıla elif kıddiñ dehānuñ şıfrıdur

Gösteren şahrā-yı 'ışk içinde başa toğrı rāh (91/3) (راه)

Kehkeşān şekl-i elifdür şıfrıdur hāle bu çarh

Āsitānuñ derdiyile sīnesinde yazmış āh (91/6) (•)

Şan elif-durur şihāb u şıfrıdur meh geceler

Āsitānuñ ğuşşasıyla āh eder āsumān (177/8) (•)

¹⁷ *Dîvân*'da mensüb-ı.

““Gönlüm, senin saçının cimi içinde nokta gibi dursun” dedim; hemen saçı lâmiyla elif boyunu gösterdi [yani lâ ‘hayır’ dedi]” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *lâm* ve *elif*, *lâ* ‘hayır” (ﻻ) kelimesine işaret etmektedir. Ancak kelime beyitte zikredilmeyip okuyucunun zihnine havale edilmiştir.

2. Cinâs yoluyla yapılan harf oyunları

Sözlük anlamı, ‘iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi’ olan *cinâs*, manzum veya nesirde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir. Bir ibarede cinâs bulunması için en az iki lafız arasında benzerlik bulunması lazımdır. Lafızların benzerliği dört yönde söz konusu olur. Bunlar lafızları meydana getiren harflerin cinsi, sayısı, hareketi ve sırasıdır.¹⁸ Burada zikredilecek harf oyunları cinâs içerisinde mütalaa edilmelidir. Yalnız, burada *Dîvân*’daki bütün cinâslara yer verildiği düşünülmemelidir. Beyit içerisindeki kelimeye, *âhîri*, *şoñı*, *şoñında* vb. ibarelerle işaret eden cinâslar değerlendirmeye alınmıştır.

2.1. Nakıs cinâs yoluyla yapılan harf oyunları

Cinaslı kelimelerin birisinde harf fazlalığı olan cinâsa, *cinâs-ı nâkıs* denir. Fazla sesin kelimenin içerisinde bulunduğu yere göre, nakıs cinâslar üçe ayrılırlar. Fazla ses, kelimenin başında ise, *cinâs-ı mutarraf*, ortasında ise, *cinâs-ı müşevveş*, sonunda ise, *cinâs-ı müzeyyel* olarak adlandırılır.¹⁹ *Dîvân*’daki örneklerden kimileri:

Vérme dil ‘âleme kim şoñı elemdür dañı ne

Nağamından hazer ét k’âhîri ğamdur dañı ne (73/1)

“Âleme gönül verme, sonu *elem*dir; onun *nağamından*/güzellik ezgilerinden sakın ki sonu *ğam*, kederdir, başka ne [olabilir ki]” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, âleme (عالم)/dünyaya gönül vermenin sonunun elem (الم)/keder, üzüntü, hüsrân olduğu belirtilmekte birlikte, ‘âlem kelimesinin sonu gerçekten de *elem*dir, yani *elem* kelimesi ile bitmektedir. İkinci mısradaki *nağamından* (نغم)/güzel ezgilerinden sakınılması gerektiği bunun neticesinin *ğam* (غم), keder olacağı söylenmektedir. Bununla birlikte *nağam* kelimesinin sonu da *ğam* kelimesi ile bitmektedir. Her iki kelimedeki mutarraf cinâs yapılmıştır.

Sînemde n’ola ğamzen açarsa cerâhatı

Var ol cerâhatüñ hele şoñında râhatı (131/1)

“Gamzen, göğsümde *cerâhat*/yara açarsa ne çıkar; o yaranın sonunda *râhatlık* vardır” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, sevgilinin, âşğın göğsünde açtığı

¹⁸ M. A. Yekta Saraç: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 239. s.

¹⁹ Cem Dilçin: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*: 473-474. ss, Menderes Coşkun: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*: 253. s.

cerahatin/yaranın, sonunda kendisine rahatlık vereceği belirtirken *cerāḥat* (جراحت) kelimesinin sonundaki *rāḥat* (راحت) kelimesine de bir işaret söz konusudur. Mutarraf cinas vardır.

Öğrenür-idi şehā resm-i cihān-gīrligi

Tā göreydi sitemin rā kaşuñuñ Rüstem-i Zāl (141/5)

“Ey sultan! Zal [oğlu] Rüstem, senin *rā* kaşının sitemini/kahrediciliğini görseydi cihangirliğin resmini/ne demek olduğunu öğrenirdi” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *sitem* (ستم) kelimesi esas alındığında, *Rüstem* (رستم) kelimesinde *cinās-ı mutarraf*, *resm* (رسم) kelimesi esas alındığında ise, *cinās-ı müşevveş* gerçekleşmiş olur. Ayrıca *sitem* kelimesine *rā* eklendiğinde ortaya *Rüstem* adı çıkar.

2.2. Mükerrer cinas yoluyla yapılan harf oyunları

Cinası oluşturan kelimelerden birisi öbür kelimenin içinde ise veya cinaslı kelimeler arasında harf fazlalığı birden fazla ise ve bu fazlalık kelimelerden birisinin başında olursa, bu cinasa *cinās-ı mükerrer* denir.²⁰

Seni aldamasun dünyā cemāli

Çün ey dil var anuñ şoñında alı (117/1)

“Ey gönül! Dünyanın *cemāli*/güzelliği seni aldatmasın; zira onun sonunda *alı*/hilesi vardır” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, Meâlî, dünya cemalinin (جمال) hoş olduğu, ancak sonunda alının, (آ) hilesinin bulunduğu hem anlam hem biçim olarak işaret etmektedir.

Āfitāb-ı dehre gönül vèrme şoñı tābdur

Āḥiri çün āhdur māhına hīç etme heves (269/2)

“Dünya *āfitāb*ına/güneşine gönül verme, onun sonu *tābdur*/yanmaktır; *māh*ına/ayına ise hiç heves etme, zira onun sonu da *āhtır*” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *āfitāb* (افتاب) kelimesinin sonu *tāb* (تاب) ile *māh* (ماه) kelimesinin sonu *āh* (اه) ile bitmektedir. İlkinde mükerrer cinas, ikincisinde mutarraf cinas yapılmıştır.²¹

²⁰ Cem Dilçin: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*: 477. s, Menderes Coşkun: *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*: 253. s.

²¹ *Dîvân*'daki benzer örnekler:

Tatalum ey dil bugün olduñ cihāna pādīşāh
Aña şād olmak gerekmez āḥiridir çünki āh (91/1)

Dünyā-yı bî-vefā-yı ceḫā-pişenüñ dilā

İkbāline sevinme ki vardur şoñında al (140/6)

‘Arz édüp gül-nār-ı ḫaddüñ ‘ışk-ıla yakduñ beni

Gerçi gül gösterdüñ evvel şoñını nār eyledüñ (206/3)

Al édüp ḫaddüñ hevāsına düşürdüñ eli

Ġālibā şol aldur kim i’tidāl altındadır (243/4) Al édüp: *Dîvân*'da El édüp.

Cihānuñ lezzeti oldı çü zillet

Ne durur intihāsı zilletüñ let (273/1)

2.3. Kalb yoluyla yapılan harf oyunları

Cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin sıralanışının farklı olmasına *cinās-ı kalb* denir. Harfler sondan başa doğru sıralandığında anlamlı bir kelime ortaya çıkıyorsa, bu da *kalb-i küil* olarak adlandırılır.²² *Dîvân*'da şayet gözden kaçmadıysa örneği tektir.

Maḳlūb kılsalar *kerem-i dehri merg* olur

Ġāyet eṣîmdür anı redd eylemek kerīm (152/5)

“Dünyanın “kerem”ini tersine çevirseler “merg” olur; kerim/cömert, iyi kimsenin bunu kabul etmemesi çok [büyük bir] kabahat olur” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *kerem* (كرم) kelimesindeki harfler, *maḳlūb* ‘tersine çevrilmiş’ kelimesinin delaletiyle sondan başa doğru çevrilince *merg* (مرگ) hâline gelir (kalb-i küil). Bununla birlikte *kerem* ve *kerīm* kelimeleri bir arada zikredilerek hem iştikak hem de müşevveş cinas yapılmıştır.

3. Harflerin kelimelerdeki yerlerine göre yapılan oyunlar

Şairlerin harf-kelime ilişkisine göre yaptığı bu oyunlarda anlam bakımından uygun kelime ile onun başında, ortasında veya sonunda bulunan harf kullanılarak oyun yapılır. Kelimenin ilk harfi söz konusu olduğunda “üstinde, üzre, başı üstinde, ser” vb. ibareler kullanılırken, ortası için, “içinde, içre, koynunda, miyanında, yeri var, yer etdi”; sonu için de, “altında, altında kalmak, altına düşmek, gûşesinde, âhirinde, sonunda” vb. ibareler kullanılır.²³

Kaşuñuñ altı yanında ḥam-ı zülf

Hilāl altında olan lâma beñzer (235/2)

“Kaşının altına kıvrılan saç, “hilal”in sonundaki lâma benzer” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *altında* kelimesi *hilāl* (هلال) kelimesinin sonundaki *lâma* (ل) işaret etmektedir.

Şaçlaruñ şol cîme beñzer kim cefâ üstindedür

Cismüm ol lâma müşâbihdür ki nâl altındadır (243/3)

“Saçların “cefâ” kelimesinin başındaki *cîm* harfine benzer; bedenim de “nâl” kelimesinin sonundaki *lâm* harfine benzer” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *üstinde* kelimesi, *cefâ* (جفا) kelimesinin başındaki *cîme*, *altında* kelimesi de *nâl* (نال) kelimesinin sonundaki *lâma* işaret etmektedir.

*Ķâmetüm ol lâma beñzer kim melâl altındadır*²⁴

Ķaşlaruñ şol cîme kim cevr ü cefâ üstindedür (258/3)

²² Cem Dilçin: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*: 481. s, M. A. Yekta Saraç: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 241. s, Menderes Coşkun: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*: 244. s.

²³ Hasan Kaya: “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 2013-1: XLVIII. c. 88, 90, 92. ss.

²⁴ *Dîvân*'da üstindedür: altındadır: Pervâne Beg: *Mecmû'a-i Nezâ'ir*: 196^bh.

“Boyum, “melâl”in sonundaki *lâm* harfine benzer; senin kaşların da “cevr ve cefa” [kelimelerinin] başındaki *cîm* harfine benzer” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte, *üstinde* kelimesi, *cevr* (جور) ve *cefâ* (جفا) kelimesinin başındaki *cîme*, *altında* kelimesi de *melâl* (ملال) kelimesinin sonundaki *lâma* (ل) işaret etmektedir.²⁵

Sonuç

Meâlî Dîvânî'nda harf oyunları, Arap alfabesindeki harflerin, biçim bakımından sevgilinin güzellik unsurlarına benzetilmesiyle ortaya çıkmıştır. *Dîvân*'da konu ile ilgili epey beyit bulunmaktadır. Harf oyunlarının ayrı bir başlık olarak edebî sanatlar içerisinde değerlendirilmesi tartışılabilir. Ancak ben, harf oyunlarının, bir iki istisna dışında, teşbih, leffüneşir, cinas, iştikak vb. edebî sanatlardan istifade edilerek ortaya çıkarıldığını düşünüyorum. Bu şuna benziyor: Eski belagat kitaplarında teşhis diye bir sanattan söz edilmez; fakat birçok araştırmacının çalışmasında biz bu adı görürüz. Teşhis örnekleri incelendiğinde ise, aslında bu örneklerin kimisinin mecaz, kimisinin teşbih, kimisinin istiare olduğu görülmektedir. Harf oyunlarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir diye düşünüyorum. Harf oyunları ile ilgili örnekler ortaya çıktıkça mutlaka daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Kaynaklar

- AHMED PAŞA: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad TARLAN: *Ahmed Paşa Divanı*: İstanbul 1966. XXI+406 s. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3726.
- ARSLAN, Mehmet: “Divan Şairinin Dehası ve Zâtî'nin Şiirlerinde Muamma Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair I”, *Yedi İklim*: 1992, 3. sy. 22-27 ss.
- ARSLAN, Mehmet: “Divan Şairinin Dehası ve Zâtî'nin Şiirlerinde Muamma Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair II”, *Yedi İklim*: 1992, 4. sy. 28. s.

²⁵ *Dîvân*'daki benzer örnekler:

Yâdur anuñ yegâne-i dehr olduğma dâl
Hem *mîmdür mürüvvetin iş'âr eden 'iyân* (K. 1/1)
Şîndür şecâ'atine anuñ şahid ü elif
İkdâm añladur idi hem emn-ile emân (K. 1/2)
Sîn-i sihre beñzer ol pür-fitnenüñ kirpikleri
Ëy Me'âlî nitekim ebrûsı mekrüñ râsına (33/5)
Niyyet-i vaşluñ ile açdum fâl
Cîm geldi cefâyadur ol dâl (138/1)
Ol cân miyânına diler-iseñ elüñ ere
Yolında ol Me'âlî elif gibi müstakîm (152/7)
Ehl-i 'iştânın Me'âlî bükülüp kaddüñ senüñ
Nece lâm olmaya kim bunca vebâl altındadır (243/5)
Kâkülüñ ol cîme beñzer kim cinân üstindedür
Gamzeler ol sîne beñzer kim sinân üstindedür (259/1)
La'l-i şekker-bârı üzre zülfi tarrâr-ı nigâr
Ëy Me'âlî cîmdür güyâ ki cân üstindedür (259/4)
Gîsü-yı tâbdârı cenân üzre cîmdür
Şorsañ dehân-ı yârı kamer içre mîmdür (261/1)

- ‘ĀŞIK ÇELEBİ: *Meşā’irü ’ş-Şu’arā*: Hazırlayan: Filiz KILIÇ: *Āşık Çelebi Meşā’irü ’ş-Şu’arā İnceleme-Metin*: İstanbul 2010, 1. c. 591 s. 2. c. 1139-591 s. 3. c. 1739-1139 s. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 10 Klasik Yapıtlar Dizisi: 2.
- BEYĀNĪ, Muşafā Bin Cāru ’llāh: *Tezkiretü ’ş-Şu’arā*: [Yazılışı: İstanbul 1592] Eleştirmeli Baskıya Hazırlayan: İbrahim KUTLUK: Ankara 1997, [VI]+93+171+340 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVIII. Dizi – Sa. 7.
- Büyük Türk Klasikleri başlangıcından günümüze kadar*: İstanbul 1985, 3. c. 276. s. Ötügen Neşriyat.
- CEYLAN, Ömür: “Dini-Tasavvufi Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme”, *İlmî Araştırmalar*: İstanbul 1997, 5. sy. 141-152 ss.
- COŞKUN, Menderes: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar* (Edebî Sanatlar Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma): İstanbul 2012, 368 s. Dergâh Yayınları: 379 Türk Edebiyatı - İnceleme: 43.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil: “Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*: Ankara 1998, 607-624 ss. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3116 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 969 Araştırma İnceleme Dizisi: 37.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil: “Harflere Dâir”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*: Ankara 1998, 599-606 ss. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3116 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 969 Araştırma İnceleme Dizisi: 37.
- DİLÇİN, Cem: *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*: Ankara 1999, XII+531 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 517.
- GELİBOLULU ‘ĀLĪ b. Aḥmed: *Künhü ’l-Aḥbār ve Levākihu ’l-Efkār*: [Yazılışı: İstanbul 1591-1599] 1597’ye değin. Hazırlayan: Mustafa İSEN: *Künhü ’l-Aḥbār’ın Tezkire Kısmı*: Ankara 1994, 396 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını – Sayı: 93 Tezkireler Dizisi – Sayı: 2.
- GENÇTÜRK-DEMİRCİOĞLU, Tülay: “Cemilî Divanı’nda Kelime ve Harf Oyunları”, *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dagingın Ötesine Varmak, Festschrift in Honor of Günay Kut, Essays Presented by Her Colleagues and Student1*: 2003, 27. sy. 153-160. ss.
- İSEN, Mustafa: “Meâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 2003, 28. c. 201^{b-c}-202^a. ss.
- İSEN, Mustafa: “Meâlî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*: <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>.
- KAFA-ZĀDE FĀ’İZĪ: *Zübdetü ’l-Eş’ār*: [Yazılışı: İstanbul 1622]: Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kit. 1877.
- KĀTĪB ÇELEBĪ: *Keşfü’z-Zunūn*: Şerefettin YALTKAYA ile Kilisli Rifat BİLGE, İstanbul 1360-1941, 48+6+940 s. 2. c. İstanbul 1362-1943, [8]+941-2056 s.
- KAYA, Hasan: “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2013-1*: İstanbul 2014, XLVIII. c. 71-114. ss.
- KĪNALĪ-ZĀDE Ḥasan Çelebî: *Tezkiretü ’ş-Şu’arā*: [Yazılışı: İstanbul 1586] Eleştirmeli baskıya hazırlayan: Dr. İbrahim KUTLUK: 1. c. Ankara 1978, [VI]+73+[VII]+576 s. Türk Tarih Kurumu Yayınları: XVIII. Dizi-Sa. 4¹; II. c. Ankara 1981, [VI]+578-1094+[II] s. Türk Tarih Kurumu Yayınları: XVIII. Dizi-Sa. 4².
- KUT, A. Turgut: “XVI. yy. Divan Şairlerinden Meâlî’nin Hece Vezinli Bir Destanı”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*: İstanbul 1984, 312-313. ss.
- LAṬĪFĪ: *Tezkiretü ’ş-Şu’arā ve Tabsıratü ’n-Nuzamā* [Yazılışı: 1546]: [Hazırlayan:] Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM: *Latîfi: Tezkirü ’ş-Şu’arā ve Tabsıratü ’n-Nuzamā (İnceleme-Metin)*: Ankara 2000, 903-[LXXII]

- s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 225 Tezkireler Dizisi: 7.
- ME'ALİ: *Dīvān*: [Hazırlayan:] Edith AMBROS: *The lyrics of Me'ālī, an Ottoman poet of the 16th century*: Klaus Schwarz Verlag-Berlin 1982, XXII+520+[II] s. *Islamkundliche Untersuchungen-Band 66*.
- ME'ALİ: *Dīvān*: Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Kitaplığı 552.
- MEHMED MECDİ: *aş-Şakā'ıku'n-Nu'māniyya ve Zeyilleri: Hadā'ıku's-Şakā'ık*: Neşre hazırlayan: Abdülkadir ÖZCAN: İstanbul 1989, Çağrı Yayınları: 50.
- PALA, Dr. İskender: "Divan Şiirinde Harflerin Ele Alınışları", *Millî Eğitim*: Ankara 1989 (Ekim), 90. sy. 27-34 ss.
- PERVĀNE BEG: *Mecmū'a-i Neẓā'ir* [Derleniş: 1560]: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. *Bagdat Kit.* 406.
- RİYĀZİ: *Riyāzu 'ş-Şu'arā* [Yazılışı: İstanbul 1609]: Nuruosmaniye Ktp. 3724.
- SARAÇ, M[ehmet] A[li] Yekta: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: İstanbul ¹¹2013, 321 s. Gökkuşbuca, Türk Dili ve Edebiyatı Dizisi: 1.
- SEHĪ BEG: *Heşt Bihişt* [Yazılışı: 1538]: [Hazırlayan:] Günay KUT: *Heşt Bihişt Sehî Beg Tezkiresi İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin*: Harvard 1978, 423 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 5 Türkçe Kaynaklar V.
- Ş. SĀMĪ: *Kāmūsü 'l-A'lām*: İstanbul (Mihran) Matbaası, 1. c. 1306/1889, 14+800 s. 2. c. 1306/1889, 801-1600. ss. 3. c. 1308/1891, 1601-2400. ss. 4. c. 1311/1894, 2401-3200. ss. 5. c. 1314/1896, 3201-4000. ss. 6. c. 1316/1898, 4001-4830+2. ss.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Antolojisi*: İstanbul 1999 (Kasım), XIII+[3]+674 s. Yapı Kredi Yayınları: 1287.
- TAŞ, Hakan: "Mecmū'a-i Neẓā'ir'de, Yayınlanmış *Dīvān*larda Bulunmayan Gazeller -I-", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2009 (Mart-Nisan), 179. sy. 227-237. ss.
- TÖKEL, Dursun Ali: *Divan Şiirinde Harf Simgeciligi*: Ankara 2003, 238 s. Hece Yayınları: 55 İnceleme: 13.
- [TUMAN], İnehân-zâde Mehmet Nâil: *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*: [İstanbul] 1949: Haz.: Cemâl KURNAZ-Mustafa TATÇI: Ankara 2001, 1. c. 99+176+407, II. c. 468-1264 s. Bizim Büro Yayınları Yayın No: 6.
- Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi devirler, isimler, eserler, terimler*: Yayına hazırlayan Ezel ERVERDİ ve öte.: İstanbul 1986, VI. c. 166. s. Dergâh Yayınları.
- ZÜLFĒ, Ömer: "Emrî Divanında Harf Oyunları", *Kültür Tarihinde Gizli Diller ve Şifreler*: İstanbul 2008, 265-273. ss.